३ । ५४ । इति यत् ।) देशभवे । यथा, राज-
तरङ्गिण्याम् । ३ । ६ ।
"भोगाय देशभिच्छर्वा वसभास्वान्तप्रभा ॥")
देयुः, त्रि, (ददातीति । दा+-"गादाभ्यामि-
युच् ।" उणां ३ । १६ । इति इयुच् ।) दाता ।
दुर्द्दमः । इति हेमचन्द्रः ॥ रजकः । इति
संक्षिप्तसारे उणादिवृत्तिः ॥
देहः, पुं क्ली, (देग्धि प्रतिदिनम् । दिह् वृद्धौ +
अच् ।) शरीरम् । इत्यमरः । २ । ६ । ७१ ।
न्यायमते पृथिव्या देहं योनिजम् अयोनिजञ्च ।
योनिजं जरायुजमण्डजञ्च । अयोनिजं स्वेदजो-
द्भिदादिकम् । नारकिणां शरीरमप्ययोनिजम् ।
जलीयं देहमयोनिजं वरुणलोके प्रसिद्धम् ।
तैजसं देहमयोनिजं सूर्य्यलोके प्रसिद्धम् । वायो-
र्द्देहमयोनिजं तदेव पिशाचादीनाम् । इति
सिद्धान्तमुक्तावली ॥ * ॥
अथ नरकभोगदेहविवरणम् । तत्र यमं प्रति
सावित्रीप्रश्नः ।
"स्वदेहे भस्मसाद्भूते यान्ति लोकान्तरं नराः ।
केन देहेन वा भोगं भुञ्जते च शुभाशुभम् ॥
सुचिरं क्लेशभोगेन कथं देहो विनश्यति ।
देहो वा किंविधो ब्रह्मन् ! तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥"
यमस्योत्तरम् ।
"शृणु देहविवरणं कथयामि यथागमम् ।
पृथिवी वायुराकाशस्तेजस्तोयमिति स्फुटम् ॥
देहिनां देहबीजञ्च स्रष्टुः सृष्टिविधौ परम् ।
पृथिव्यादिपञ्चभूतैर्यो देहो निर्म्मितो भवेत् ॥
स कृत्रिमो नश्वरश्च भस्मसाच्च भवेदिह ॥
वृद्धाङ्गुष्ठप्रमाणञ्च यो जीवपुरुषः कृतः ।
बिभर्त्ति सूक्ष्मदेहन्तं तद्रूपं भोगहेतवे ॥
स देहो न भवेद्भस्म ज्वलदग्नौ यमालये ।
जले न नष्टो देही वा प्रहारे सुचिरे कृते ॥
न शस्त्रे च न चास्त्रे च न तीक्ष्णकण्टके तथा ।
तप्तद्रवे तप्तलौहे तप्तपाषाण एव च ॥
प्रतप्तप्रतिमाश्लेषेऽप्यत्यूर्द्ध्वं पतनेऽपि च ।
न च दग्धो न भग्नश्च भुङ्क्ते सन्तापमेव च ॥
कथितं देहवृत्तान्तकारणञ्च यथागमम् ॥"
इति ब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥
ईश्वरदेहस्य प्रमाणं यथा,—
"यन्मे गुह्यतमं देहं सर्व्वगं तत्त्वदर्शिनः ।
प्रविष्टा मम सायुज्यं लभन्ते योगिनोऽव्ययम् ॥"
इति कूर्म्मपुराणम् ॥
देहकोषः, पुं, (देहस्य कोष इव आवरकत्वात् ।)
पक्षः । इति शब्दचन्द्रिका ॥ पाखा इति भाषा ॥
देहक्षयः, पुं, (देहस्य क्षयो हानिर्यस्मात् ।)
रोगः । इति शब्दचन्द्रिका ॥
देहदः, पुं, (देहं ददाति यद्वा दायति धातादेः
शोधयतीति । दा दाने दैप शोधने वा +
"आतोऽनुपसर्गे कः ।" ३ । २ । ३ । इति कः ।)
पारदः । इति राजनिर्घण्टः ॥ (देहदातरि,त्रि॥)
देहदुर्गन्धता, स्त्री, (देहस्य दुर्गन्धता) शरीर-
दौर्गन्ध्यम् । तन्नाशकौषधं यथा,—
"अर्ज्जुनस्य च पुष्पाणि जम्बुपत्रयुतानि च ।
सलोध्राणि च तल्लेपो देहदुर्गन्धतां हरेत् ॥"
इति गारुडे १६४ अध्यायः ॥
देहधारकं, क्ली स्त्री, (देहं धारयतीति । धारि +
"ण्वुल्तृचौ ।" ३ । १ । १३३ । इति ण्वुल् ।)
अस्थि । इति हेमचन्द्रः । ३ । २६० ॥
देहधिः, पुं, (देहो धीयते अस्मिन्निति । देह +
धा + आधारे किः ।) पक्षः । इति शब्द-
चन्द्रिका ॥ पाखा इति भाषा ॥
देहधृक्, [ज्] पुं, (देहे ध्रजति सञ्चरतीति ।
ध्रज् + क्विप् ।) वायुः । इति शब्दचन्द्रिका ॥
(यथा, सुश्रुते । २ । १ ।
"वायुर्यो वक्त्रसञ्चारी स प्राणो नाम देहधृक् ॥")
देहभृत्, पुं, (देहं बिभर्त्तीति । देह + भृ +
क्विप् तुगागमश्च ।) जीवः । इति हेमचन्द्रः ।
६ । २ ॥ (यथा, रघौ । ८ । ५१ ।
" धिगिमां देहभृतामसारताम् ॥ ")
देहयात्रा, स्त्री, (देहस्य यात्रा लोकान्तरगम-
नम् ।) यमपुरीगमनम् । मरणम् । (देहाय
देहरक्षणाय या यात्रा उद्यमादिः ।) भोजनम् ।
इति मेदिनी । रे, २६८ ॥ (यथा, भागवते ।
४ । २३ । २० ।
"अतीव भर्त्तुर्व्रतधर्म्मनिष्ठया
शुश्रूषया चारषदेहयात्रया ।
नाविन्दतार्त्तिं परिकर्शितापि सा
प्रेयस्करस्पर्शनमाननिर्वृतिः ॥")
देहला, स्त्री, (देहं लाति देहस्य पुष्टिं ददातीति ।
देह + ला + कः टाप् । सेवनेन प्रथमं पुष्टि-
वर्णादिप्रदानादस्यास्तथात्वम् ।) मद्यम् । इति
शब्दचन्द्रिका ॥
देहलिः, पुं, (दिह + भावे घञ् । देहो लेपस्तं
लाति गृह्णातीति । देह + ला + बाहुलकात्
किः ।) देहली । इति शब्दरत्नावली ॥
देहली, स्त्री, (देहं लेपं लातीति । देह + ला +
"आतोऽनुपसर्गे कः ।" ३ । २ । ३ । इति कः ।
गौरादित्वात् ङीष् ।) गृहावग्रहणी । इत्य-
मरः । २ । २ । १३ ॥ द्वारपिण्डिका । द्वाराग्र-
स्थानम् । इति केचित् ॥ हातिना इति ख्याता
इति केचित् ॥ अध उडुम्बरम् । तत्शिलाया
अधोदारुपाषाणो वा । इति स्वामी ॥ इत्य-
मरटीकायां भरतः ॥ (यथा, मेघदूते । ८७ ।
"शेषान् मासान् गमनदिवसस्थापितस्यावधेर्वा
विन्यस्यन्ती भुवि गणनया देहलीमुक्तपुष्पैः ॥")
देहसारः, पुं, (देहस्य सारः ।) मज्जा । इति
राजनिर्घण्टः ॥
देहात्मवादी, [न्] त्रि, (देहमेवात्मानं पर-
ब्रह्म वदतीति । वद् + णिनिः ।) चार्व्वाकः ।
तस्येदं मतम् । शरीरमेवात्मा प्रज्वलितगृहात्
स्वपुत्रं परित्यज्यापि स्वस्य निर्गमदर्शनात् स्थूलो-
ऽहं कृशोऽहमित्यनुभवाच्च । अत्र प्रमाणम् ।
देहमात्रं चैतन्यविशिष्टमात्मेति प्राकृताः ।
इति शारीरिकसूत्रभाष्यम् ॥
अपि च ।
"आत्मास्ति देहाद्यतिरिक्तमूर्त्ति-
र्भोक्ता स लोकान्तरितः फलानाम् ।
आशेयमाकाशतरोः प्रसूनात्
प्रथीयसः स्वादुफलप्रसूतौ ॥"
इति प्रबोधचन्द्रोदयः ॥
देहिका, स्त्री, (देग्धीति । दिह वृद्धौ + ण्वुल् ।
टापि अत इत्वम् ।) कीटविशेषः । तत्-
पर्य्यायः । वटिः २ उपदिकः ३ । इति
त्रिकाण्डशेषः ॥ उपजिह्विका ४ उत्पादिका ५
उद्देहिका ६ दिवी ७ । इति हारावली ॥
देही, [न्](देहोऽस्यास्तीति । देह + इनिः ।)
शरीरी । प्राणी । अस्य गुणा यथा,—
"बुद्ध्यादिषट्कं संख्यादिपञ्चकं भावना तथा ।
धर्म्माधर्म्मौ गुणा एते आत्मनः स्युश्चतुर्द्दश ॥"
अयं इन्द्रियाद्यधिष्ठाता पुण्यपापाश्रयः । ज्ञान-
सुखादियोगतो मानसप्रत्यक्षविषयः । पर-
देहादौ प्रवृत्त्यादिनानुमेयः । अहमित्याकार-
प्रत्ययाश्रयः । मनोमात्रस्य गोचरः । विभुः
परममहत्त्ववान् । इति भाषापरिच्छेदः ॥
तथा च । श्रीभगवद्गीतायाम् ।
"देही नित्यमवध्योऽयं देहे सर्व्वस्य भारत ! ।
तस्मात् युद्धाय युज्यस्व नैनं पापमवाप्स्यसि ॥"
अपि च ।
"देहिनोऽस्मिन् यथा देहे कौमारं यौवनं जरा ।
तथा देहान्तरप्राप्तिर्धीरस्तत्र न मुह्यति ॥"
दै, प शोधने । इति कविकल्पद्रुमः ॥ (भ्वा-परं-
सकं-अनिट् ।) पित्त्वाद्दासंज्ञाभावे यगादौ
दायते इत्यादि । शोधनमिह शुद्धीकरणम् ।
दायति ताम्रमम्लेन लोकः । अवपूर्व्वः शुक्ली
भावे (अत्र अकर्म्मकः ।) भिन्दते श्वेतते चौणि
स्युः शुक्लत्वेऽवदायति । इति भट्टमल्लः । इति
दुर्गादासः ।
दैतेयः, पुं, (दितेरपत्यं पुमान् । दिति + "स्त्रीभ्यो
ढक् ।" ४ । १ । १२० । इति ढक् ।) दैत्यः ।
इत्यमरः । १ । १ । १२ ॥ (यथा, हरिवंशे ।
१८२ । ७६ ।
"जय बाण महाबाहो ! दैतेयं दैवपूजित ! ।
यदर्थमवतीर्णोऽसि तत् कर्म्म सफलीकुरु ॥")
दैत्यः, पुं, दितेरपत्यं ("दित्यदित्यादित्यपत्युत्तर-
पदाण्ण्यः ।" ४ । १ । ८५ । इति ण्यः ।)
असुरः । इत्यमरः । १ । १ । १२ ॥ (यथा,
मनुः । १२ । ४८ ।
"तापसा यतयो विप्रा ये च वैमानिका गणाः ।
नक्षत्राणि च दैत्याश्च प्रथमा सात्त्विकी गतिः ॥")
दितिसम्बन्धिनि, त्रि ॥
दैत्यगुरुः, पुं, (दैत्यानां गुरुः ।) शुक्रः । इत्यमरः ।
१।३।२५॥ (यथा, बृहत्संहितायाम् ।१०४।३४।
"आज्ञार्थमानाप्तदभूतिवस्त्र-
शत्रुक्षयान्-दैत्यगुरुस्तृतीये ॥")
दैत्यदेवः, पुं, (दैत्यानां देवः ।) वरुणः । इति
त्रिकाण्डशेषः ॥ वायुः । इति हेमचन्द्रः ।४।१७३।